

DERLEME MAKALESİ / REVIEW ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Son Milenyumda Kürt Nüfusun Anadolu'da Yayılmasının Dokuz Tarihi Aşaması ve Sosyolojik Analizi

The Nine Historical Stages of the Spread of the Kurdish Population in Anatolia in the Last Millennium and Sociological Analysis

¹Musa Yavuz ALPTEKİN

²Özge KOÇ

Öz

Bu çalışmada, Kürt halkının son bin yılda Orta Doğu'da Zagros Dağları'ndan çevre bölgelere ve Orta Anadolu'ya doğru yayılmasının dokuz aşaması incelenecektir. Makale çalışması literatüre dayalı olarak yürütülmüş, elde edilen bilgiler tarih, sosyoloji ve demografi bilimleri kapsamında yorumlanmış, tartışılmış ve sonuca bağlanmıştır. Bu aşamalar, kaynaklardan elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi sonucu, yorumlanarak elde edilmiştir. Literatürde ağırlıklı olarak Kürtlerin anavatanı İran'ın kuzeybatısındaki Zagros Dağları olarak bilinmektedir ve hala buralarda göçebe olarak yaşayan Kürt aşiretleri mevcuttur. Göçebe yaşam tarzının doğal bir sonucu olarak Kürt halkının unsurları merkezden çevreye kolaylıkla yayılmıştır. Sonuç olarak bu tarihi aşamalar iki gerçeği somutlaştırmıştır. İlk olarak, Kürtlerin bugünkü Türkiye topraklarına Anadolu dışından göç ettikleri sistemli bir şekilde açıklanmıştır. İkinci olarak, bu göçlerle birlikte Kürtler İran'dan Türkiye'ye, Şii bir devletten laik, seküler bir devlete ve son olarak göçebelikten yerleşikliğe de göç ederek, kapsamlı bir değişim de yaşamışlardır.

Anahtar Kelimeler

Kürtler, Kürt Nüfus, Demografik Yayılma, Anadolu, Tarihi Aşamalar.

¹Doç. Dr., Gazetecilik ve Kitle İletişim Üniversitesi (Journalism and Mass Communication University), Sosyoloji Bölümü, Taşkent, Özbekistan ; Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Trabzon, Türkiye.
✉ m.yavuzalptekin@ktu.edu.tr

²Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, Türkiye.
✉ ozge.koc20@ogr.atauni.edu.tr

Geliş/Received: 28.04.2025
Kabul/Accepted: 17.09.2025

Musa Yavuz ALPTEKİN, Özge KOÇ, "The Nine Historical Stages of the Spread of the Kurdish Population in Anatolia in the Last Millennium and Sociological Analysis", Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences, 13 (2), 2026, pp. 920-936.

Abstract

This study examines the nine stages of the Kurdish people's expansion from the Zagros Mountains to surrounding regions and Central Anatolia in the Middle East over the past thousand years. The article is based on literature, and the information obtained is analyzed and discussed within the frameworks of history, sociology, and demography, and brought to a conclusion. In the literature, the Kurdish homeland is predominantly known as the Zagros Mountains in the northwest of Iran, and there are still Kurdish tribes living as nomads in these areas. As a natural consequence of the nomadic lifestyle, the elements of the Kurdish people spread easily from the center to the periphery. As a result, these historical stages have substantiated two facts. First, it has been systematically explained that the Kurds migrated to present-day Turkish territory from outside Anatolia. Second, along with these migrations, the Kurds underwent a comprehensive transformation as they moved from a Shia state in Iran to a secular, laic state in Turkey, and from a nomadic lifestyle to a settled one.

Keywords

Kurds, Kurdish Population, Demographic Spread, Anatolia, Historical Stages.

Giriş

Dünyada birçok etnik grup bulunmaktadır. Bazılarına göre (Somersan, 2004) bu sayı 5 bini aşmaktadır. Benzer şekilde, sayılarının bu rakama yakın olduğu düşünülen birçok dil de vardır. Ancak, bu etnik grupların yalnızca küçük bir kısmı, yaklaşık 250'si, kendi müstakil devletlerine sahiptir. Ne var ki, Birleşmiş Milletler'in 194 üye devleti mevcuttur. Dahası, bu devletlerin belirli grupları aynı etnik kökenden gruplara aittir. Örneğin, Araplar 22 devlete sahiptir, İspanyolca ve Portekizce konuşan ülkelerin sayıları Araplarınkine yakındır ve İngilizce konuşan ülkelerin sayısı ise budan çok daha fazladır. Her ne kadar teorik olarak İsveç, Belçika ve ABD gibi toplumların bir devlet haline gelmesi için homojen bir etnik gruba sahip olmaları gerekmezse de gerçekte çoğu devlet, bir etnik gruba dayanmaktadır.

Kürtler, çoğunlukla İran, Irak, Suriye ve Türkiye'ye yayılmış Orta Doğulu bir etnik gruptur. Bu etnik grup, dünya üzerinde görece büyük bir nüfusa sahip olan, devletsiz ama siyasi anlamda en aktif gruplardan biridir. Kürtlerin yanı sıra, Kuzey Afrika ülkelerinde Berberiler, İran'da Beluçlar ve Türkler (İran Azerileri), Hindistan'da Tamil halkı, Filipinler'de Morolar, Rusya'da Çeçenler, İspanya'da Katalanlar ve Basklar, İngiltere'de İskoçlar ve İrlandalılar, Ruanda ve Uganda'da Hutular, Endonezya'da Sundaniler ve Maduralar gibi benzer gruplar da bulunmaktadır. Bu etnik grupların çoğu, tarihsel olarak sınırlı ve küçük bölgelerden diğer daha büyük ve daha geniş coğrafyalara yayılmıştır. Ancak, nüfusu iddia edildiğinin aksine en büyük devletsiz grup olmasa da (Alptekin, 2009), diğerlerine kıyasla en geniş alana yayılan grup muhtemelen Kürt nüfusedir.

Kürt nüfusun yayılması genetik (biyolojik), kültürel ve ideolojik yayılma şeklinde üç boyutlu olarak incelenebilir. Genetik (biyolojik) yayılma, bugünkü Kürtlerin ilk atalarının Zagros Dağlarından batı ve kuzey-batıya doğru göçünü temsil eder. Aşağıda inceleneceği üzere bu süreç büyük oranda İslam dininin yayılması ve Sasanileri ortadan kaldırması aşamasında gerçekleşmiştir. Bu ilk yayılmanın, Hint-Avrupalı bir ırka tekabül ettiği kabul edilebilir. Ne var ki, bundan sonraki iki aşamanın bunu da kapsayan ama daha ziyade Asyatik halklarla ilgili olduğunu belirtmek gerekir. İkinci tür yayılma şekli olan kültürel yayılma ise çok daha farklı bir yayılma şeklidir. Bu yayılma biyolojik yayılma sürecinde Kürtlerin atalarının bölgede karşılaştıkları ve kendileri ile aynı göçebe aşiret yaşama tarzına sahip olan kadim dağlık bölgelerin halklarıyla kolay entegrasyonuna işaret eder. Dolayısıyla biyolojik yayılma kültürel yayılmaya, Hint-Avrupalı menşesine sahip demografik grup da Asyatik halklara karışmış ve eklemlenmiştir. Üçüncü tür yayılma ise yine kendine özgü daha başka bir yayılma türüdür. İdeolojik yayılma olarak nitelendirilebilecek bu yayılma, daha çok kadim dağlık bölge halklarının yerleşik Sasani ve Bizans devletlerine karşı geliştirdikleri bir "öteki kimliği"dir. Bütün bu Asyatik ve Hint-Avrupa kökenden gelen dağlık bölge aşiret halkları kendilerini bu yerleşik devletlerin ötekisi olarak konumlandırmış ve bu ötekilik kimliği altında ideolojik olarak bir araya gelmişlerdir. Uzun zamanlarda biyolojik yayılma kültürel yayılmaya ve bu ikisi de ideolojik yayılmaya eklemlene eklemlene dalga dalga büyümüş, aynı soydan olması gerekmeyen bu dağlık bölgelerin göçebe aşiret halkları "Kürt" ismi altında eklektik bir sosyo-politik birleşme sergilemiş ve nihayet yeni bir etno kimlik oluşturmuşlardır.

Tarih boyunca hemen hemen tüm toplumlar, doğal nüfus artışı, kuraklık, kıtlık, salgın hastalıklar, savaş, sürgün ya da benzeri nedenle yaşadıkları yerleri değiştirmişlerdir. Etnik grupların yer değiştirmesi, etnik, siyasi, ekonomik, hukuki, kültürel ve dini çeşitli sorunlara yol açabilir. Etnik azınlıkların ortaya çıkmasının iki ana nedeni vardır: Yukarıda belirtilen tüm boyutlarıyla göçler ve imparatorluk fetihleri. Yani ilki demografik yayılma ve ikincisi de askeri yayılma sonucudur. Kürt nüfusu da tarihsel olarak kendi coğrafi ve siyasi koşullarına uygun çeşitli özel nedenlerle Orta Doğu coğrafyasına yayılmıştır.

Kürtlerin Anavatanı: Genetik (Biyolojik) Yayılmaya Eklemlenen İdeolojik ve Kültürel Yayılma

Kürtlerden bahseden ilk kuşak Müslüman Orta Doğulu coğrafyacı ve tarihçilerinden Al-Tabari (839-923) *“Peygamberler ve Sultanlar Tarihi”* adlı eserinde; Al-Masudi (896-956) *“Muruc al-Zahab”* (Altın Çayırar Kitabı) adlı eserinde; Al Estakhri (957-?) *“Mesalik el-Memalik”* adlı eserinde, İkinci kuşak Müslüman bilim insanlarından, Abul Faraj (897-967), Al Maqdisy (945-1000) ve daha sonrakilerden Yakut el-Hamevi (1178-1229), İbnül Esir (1160-1233), El-Kazvini (1203-1283), Al-Maqrizi (1364-1442) eserlerinde Kürtlerin yaşadıkları yerlere dair birtakım bilgiler vermişlerdir. Bu bilim insanları arasında, örneğin, Al-Tabari eserinde Kürtlerden iki kez *“Fars Kürtleri”* ve *“Hristiyan Kürtler”* diye bahsetmiştir. Al-Masudi, Kürtleri Kufe, Basra, Hemedan ve Azerbaycan’da konumlandırmıştır. Estakhri ve Mukaddesi, Kürtleri Fars, Kirman, Sijistan, Horasan, İsfahan, Hemedan, Azerbaycan ve Ermenistan’daki bazı bölgelerde yaşayan halk olarak göstermiştir. Al-Maqrizi de aynı görüşü tekrar ederek Kürtleri Fars’ta konumlandırmıştır (Minorsky, Bois, Mac Kenzie, 2004, s. 51-57; Çetin, 2013, s. 15-37; ve Mansız, 2015, s. 14-41). Nihayet Faruk Sümer’e (1992, s. 1-2) göre ise, Kürt nüfusu 10. yüzyılda güneydoğudan Ermenistan ve Azerbaycan’a kadar geniş bir bölgeye yayılmıştır.

Buna karşın, 11., 12. ve 13. yüzyıllara ait Anadolu kroniklerinde Kürtlerden ya hiç bahsedilmemiş ya da nadiren anılmışlardır. Örneğin, ünlü Urfa kronikçisi Mateos, 12. yüzyılda yazdığı kroniğinde Kürtlerden üç kez bahsetmiştir. Bu kayıtlardan biri bizim için oldukça dikkate değerdir. Bu kayda göre, günümüz Türkiye’sinin en geniş alana sahip şehirlerinden biri olan Urfa, 1132 yılında Kürtler tarafından saldırıya uğramış ve bu istilanın ardından, yerel Arap yöneticisinin eşi, Urfa çevresinde bulunan diğer Araplara şöyle demiştir: *“Kürtler geldi, Arapların yurdunu işgal etti ve kocam Udaer’i öldürdü.”* Kitaptaki üç kayıttan biri iki noktayı açıkça ortaya koymaktadır. İlk olarak, 12. yüzyılda Urfa’nın ağırlıklı olarak Arap nüfusuna sahip bir şehir olduğu anlaşılmaktadır. İkinci olarak ise, o dönemde Kürtlerin bölgeye dışarıdan gelen bir halk olduğu görülmektedir. Diğer iki kayıt ise, bu kayda kıyasla çok daha kısa ve önemsizdir. Bu iki kayıt, Kürtlerin Urfa’ya biyolojik yayılma yoluyla dışarıdan geldiklerini göstermektedir.

Günümüz Kürtlerinin önemli bir kısmı Türkiye’de yaşıyor olsa da Kürt halkının tarihsel anavatanı İran’dır. İran’daki Zagros Dağları, hemen hemen tüm modern tarihçiler, Kürtologlar ve araştırmacılar tarafından Kürt halkının tarihsel ve orijinal anavatanı olarak kabul edilmektedir; bu araştırmacılar arasında Viladimir Minorsky, Basil Nikitin, David N. McKenzie, David McDoval gibi çok bilinen isimler bulunmaktadır.

McDowall’a göre, erken dönemdeki Kürt nüfusu, Zagros Dağları boyunca, sorunlu ve tampon bir bölge olarak kabul edilen yerlerde yaşıyordu. Bu nedenle, 8. ve 9. yüzyıllarda İslam fetihlerinin ardından *“Kürt”* terimi, *“göçebe”* ya da *“kabile”* anlamında kullanılmakta, günümüzdeki etnik anlamda kullanılmamaktaydı (McDowall, 2004, s. 30-32; Natali, 2009, s. 27). Benzer bir şekilde İbni Haldun (1982) dahil, Orta Çağ boyunca birçok tarihçi ve gezgin eserinde Kürt ve Kürtler ifadesini yol kesip talan yapan *“eşkiya”* veya *“haydut”* anlamında kullanmıştır.

Bin yıl önceki Kürtlerin yaşadığı bölgeyle ilgili olarak, bazı akademisyenler, Kürt aşiretlerinin homojen olmadıklarını, bunun yerine, Kassitler, Guti’ler, Lulular, Subariler, Elamlar, Medler, Persler, Romalılar, Sasani ve Bizanslılar gibi yakınlardaki imparatorluklardan bireyler, küçük gruplar ya da göçebe kabileler olarak kaçan, heterojen birlikler oluşturduklarını iddia etmektedir (Bois vd., 2009; Nikitin, 1994; Minorsky, 1992, s. 12; Beg, 2018, s. 383-384; Umar, 1999; Bruneau, 2018, s. 148; Kirişçi ve Winrow, 1997, s. 28-29; Yıldız, 2007, s. 7; Karatay, 2005, s. 10; Akyol, 2006, s. 35). Muhammed Emin Zeki Beg, ilk Kürtçe yazılmış Kürt tarihi kitabı olan *“Kürtler ve Kürdistan Tarihi”* adlı eserinde bu aynı konuya değinmektedir. O, Osmanlı’ya mensup bir Kürt devlet adamı ve bir Kürt bilim insanı olmasına rağmen, Kürt nüfusunun tek bir ataya sahip olamayacağını, bunun yerine farklı kökenlere sahip küçük gruplardan (aşiretlerden) oluştuklarını eserinde müteaddid defalar belirtmiştir (Zeki Beg, 2018, s. 357-358, 383-384).

Benzer bir yaklaşımı, İranlı çağdaş Kürt vali, gazete editörü ve yazar Ali Rıza Şeyh Attar da benimsemektedir. Attar (2008, s. 32-41), yaptığı çalışmalarda, dünyanın en hareketli bölgelerinden birinde yaşayan Kürtlerin tek bir ataya sahip olmalarının mümkün olmadığını birkaç kez vurgulamaktadır. Bu nedenle, Kürtlerin birden fazla ataya sahip olmalarının neredeyse kesin olduğunu belirtmektedir. Ancak, bir toplumun karışık bir kökene sahip olması, o toplumun tümüyle karışık bir nüfusa sahip olmasıyla aynı şey olarak görülmemelidir. Dünyadaki hemen hemen tüm milletler, çevrelerindeki diğer toplumlarla bir dereceye kadar karışmışlardır, ancak yine de neredeyse hepsi tek bir ata, aile, kabile veya klanla kökenlerini ilişkilendirirler. Bununla birlikte, Kürtler gibi bazı toplumlar, mesela Balkanlar’daki Ulahlar, Arnavutlar ve Romanyalıları gibi bazı toplumlar, tek bir ata, aile, kabile ya da klana ya da bir atalar destanına sahip değillerdir (Karatay, 2005, s. 10). Kürt göçmenleri, doğu Anadolu’daki bazı antik etnik göçebe gruplarla, kabile ve aşiretlerle kolayca karışmıştır. Bu karışma, yukarıda bahsedilen ideolojik ve kültürel yayılma eseri bir karışmadır. Tam da bundan dolayı, söz konusu grupların Kürt etnik kimliğinin, yani Zagros merkezli biyolojik yayılmanın ataları olarak görülmesi mümkün değildir. Bu gruplar ancak Türkiye’de yaşayan ve önce ideolojik sonra kültürel olarak veya pekâlâ önce kültürel sonra ideolojik olarak Kürtleşmiş nüfusun ataları olarak görülebilir.

Harita 1. Son Milenyumda Kürtlerin Biyolojik, Kültürel ve İdeolojik Yayılma Sonucu Yerleştiği Bölgeler (Soldaki). https://maps.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/kurdish_lands_92.jpg

Harita 2. Kürtlerin Anavatanı Olarak Kabul Edilen Zagros Dağları (İran). (Sağdaki) <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=1656189>

Kürtlerin ilk anavatanını, genel olarak “*Kürdistan*” olarak adlandırılan bölgeyi belirlemek ve konumlandırmak, bu aşamada oldukça önemlidir. Thomas Bois’a göre, “*Kürdistan*” adını taşıyan ilk idari birim, 12. yüzyılda İran’da son Selçuklu Sultanı Sancar tarafından kurulmuştur. Bu bölge, başkenti Bahar Kalesi olan Hemedan, Dinawar, Kirmanşah ve Senna’yı kapsıyordu ve bu bölge tümüyle günümüz İran’ında yer almaktadır (Bkz. Harita 1 ve Harita 2) (Bois vd., 2004, s. 11). İkinci olarak, “*Kürdistan*” adıyla resmî idari birim, Osmanlı İmparatorluğu’nda II. Mahmud döneminde görülmüştür. Harita 4’te görülebileceği gibi, bu idari birimin büyük bir kısmı İran ve Irak’a uzanırken, en küçük kısmı günümüz Türkiye’sindeydi. Bu nedenle, Selçuklu’daki ilk Kürdistan’dan Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ikinci Kürdistan’a doğru, coğrafyada kuzeybatı yönünde belirgin bir kayma olduğu söylenebilir. Bu coğrafi kayma, Kürt kabilelerinin son milenyumda İran’dan Irak’a ve oradan Anadolu’ya sadece göç etmeleriyle yani biyolojik yayılma göstermeleriyle sınırlı bir yayılma olmayıp aynı zamanda ideolojik ve kültürel yayılmayı da içeren eklektik çok boyutlu bir yayılmanın sonudur. Bu yayılmanın çekirdeğini temsil eden biyolojik yayılma ise, özellikle İran’ın Araplar tarafından fethinden sonra, 7. yüzyıldan itibaren ivme kazanmıştır.

Bu bilgiler ışığında, Kürtlerin anavatanının İran olduğu ve Anadolu olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bazı Kürt araştırmacıları da bu gerçeği kabul etmektedir. Örneğin, Alakom (2007), “*Orta Anadolu Kürtleri*” adlı önemli çalışmada, Kürt nüfusunun 16. yüzyıla kadar, İran’daki Şii Safeviler ile Sünni Osmanlı Anadolu’su arasında yaşanan büyük çatışmanın ardından batı Anadolu’ya göç ettiğini belirtmiştir. Öte yandan, çoğu Kürtçü araştırmacısı, tarihçi, politikacı ve ideolog, Kürt nüfusunun Medler ve Urartular döneminden itibaren güneydoğu Anadolu’da yaşadığını iddia etmektedir; ancak bu biyolojik sürekliliği doğrulayan yeterli tarihsel ve arkeolojik kanıt bulunmamaktadır. En güvenilir yöntem olarak, günümüzden geçmişe doğru güneydoğu Anadolu’daki Kürt varlığı incelendiğinde, sadece M.S. 10. yüzyıla kadar kesintisiz bir şekilde ilerlenebilmektedir. Bu dönem ile Medler, Ksenofon ve Herodot arasındaki en az bin yıllık, açıklanması gereken uzun bir boşluk mevcuttur. Bu boşluk ise ancak yukarıda bahsettiğimiz ideolojik ve kültürel yayılma görüşleriyle açıklanabilir. Bunun diğer anlamı, son milenyumdan önceki Doğu Anadolu halklarının, ekseriyeti Asyatik kadim Anadolu halkları olduğu ama son milenyumda asimile olmak suretiyle Kürtleştiği şeklindedir.

Kürt Yayılmasının Tarihi Aşamaları

Birinci Aşama: İran’ın Müslüman Araplarca Fethi

Uygarlık açısından büyük ve gelişmiş imparatorlukların en belirgin özelliği, yerleşik bir sosyal hayata ve şehir toplumuna sahip olmalarıdır. Bu tarihi gerçek nedeniyle, göçebe yaşama tarzı, genellikle imparatorluk sistemlerinin dışında kalan diğer toplulukların yaşam tarzıdır (Jabar ve Dawod, 2013, s. 100; Lindholm, 2004, s. 47-62). Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu, kendi soyundan, geçmişinden ve kanından olmasına rağmen, göçebe Türk aşiretlerini sırf kültür

ve yaşama tarzı farkına istinaden “*diğer*” olarak tanımlamış ve onları çeşitli durumlarda “*Etrak-ı bilâ idrak*” terimiyle küçümsemiştir ki, bu terim kelime anlamıyla “*akılsız (göçebe) Türkler*” demektir. Bu bağlamda, bazı yazarların Kürt aşiretlerinin Sasaniler tarafından askerî hizmet için alındığını belirtmelerine istinaden (Minorsky, Bois ve Mac Kenzie, 2004), Kürt sosyal yapısının sosyolojik anlamda, Sasani Devleti’nin bir “*öteki*”si olduğu açıkça söylenebilir. Çünkü Sasani Devleti, 7. yüzyılda Arap Müslüman fetihleri gerçekleştiğinde, Perslerden itibaren en az bin yıldır yerleşik, önemli ölçüde şehirleşmiş ve kurumsallaşmış bir devlet durumundaydı. Diğer yandan, Kürt nüfusu ise, yerleşik olmayan, tamamen göçebe yaşam tarzı sergileyen bir sosyal yapıyı temsil ediyordu. Bu koşullar altında, göçebe Kürt Sasani nüfusunun, şehirleşmiş Sasani Devleti için ciddi sorunlar yaratacağı ve aralarında gerilim olacağı rahatlıkla görülebilir. Bu sosyo-politik nedenlerin sonucu olarak, bu çalışma, Arap Müslüman fetihleri başladığında, şehirli ve/veya yerleşik Sasanilerin “*öteki*”si olarak göçebe Kürt aşiretlerinin tedricen Arapların yanında yer aldığını ileri sürmektedir. Araplar, yeni bir askeri insan kaynağı ve güç olarak, Kürtlere, onların görelî özgürlük içinde hareket edebileceği bir alan yaratma fırsatı sunmuşlardır. Ayrıca, Müslüman ordularının omurgasını oluşturan Bedevi Araplar da Kürtler gibi göçebe bir yaşam tarzına sahipti. Yaşama tarzı benzerliği sebebiyle, birbirlerini kolay benimsediklerini düşünmek mümkündür. Bu koşullar altında, Müslüman Arap güçleri, Kürt nüfusunun, günümüz Irak’ın kuzeyi ve güneydoğu Anadolu bölgelerinin bulunduğu İran’ın kuzeydoğusuna doğru göç etmelerine birçok açıdan olumlu bir gözle bakmış veya bunu en azından tolere etmiş olmalıdırlar.

Harita 3. Şivelerine Göre Kürt Nüfusun Dağılışı (Hennerbichler, 2011, s. 56).

yüzyılda Oğuz Türklerinin göçünün ikinci aşamasında Kürt göçebeleri için tekrarlanmıştır. Bu iki itici tarihsel deneyimin sonucunda, çoğu Kürt göçebesi sırasıyla kuzey İran'dan Kuzey Irak, Suriye ve Güney Anadolu'ya doğru biyolojik bir yayılma yaşamıştır. Örneğin, El Mesudi, 10. yüzyılda Kikan Kürt boyunu İran'a yerleştirirken, Minorsky, Kikan boyunun 20. yüzyılda Türkiye'nin Maraş şehrinde yaşadığını belirtmiştir. Bir başka örnek, 14. yüzyılda yaşayan Şihab El Din El Umari'nin, Kürt aşiretlerden Kusa ve Mabir gruplarını eserinde İran'da yaşıyor göstermesi, ancak Minorsky'nin bu aşiretleri 19. yüzyılda sırasıyla Suriye ve Mısır'da yaşadıklarını açıklamasıdır (Cengiz, 2006). Bu veriler ve örnekler, Kürt kabilelerinin son milenyumda kuzey İran ve Irak'tan güneydoğu Anadolu'ya doğru göç etme ve çevreye yayılma eğiliminde olduklarını açıkça göstermektedir. Bugün Türkiye'deki Kürtlerden ideolojik ve kültürel yayılma (asimilasyon, benimseme, dayanışma) sonucu oluşmuş unsurlar hariç, geri kalan hepsinin 9. ve 10. yüzyıllara kadar İran veya Irak'ta yaşadıkları düşünülebilir. Dolayısıyla neredeyse kesin bir şekilde söylenebilir ki, Harita 3'te gösterilen ve kırmızı renkle işaretlemiş bulunan kuzey Kurmançi lehçesine mensup Kürt nüfusu, 9. ve 10. yüzyıllardan sonra tedricen, bu çalışmanın analizine göre son milenyumda ve dokuz aşamada Anadolu'ya yayılmıştır.

Öte yandan, Irene Melikof'un (1999, s. 228-229) güçlü bir şekilde belirttiği gibi, Oğuz Türkleri Anadolu'ya geldiklerinde karşılarında Bizans'ı buldular. Türkler, Ermenilerden, Kürtlerden, Asurlulardan veya diğer herhangi bir etnik ve dini gruptan değil, Bizanslılardan ilk başkentleri İznik, ikinci başkentleri Edirne ve son başkentleri İstanbul'u ele geçirdiler. Ancak, bu mevzuda oldukça dikkat çekici iki savaş bulunmaktadır. Bunlardan biri Malazgirt Meydan Muharebesi, diğeri ise Yassıçemen Meydan Muharebesi'dir. Kürtler, 1071'deki Malazgirt'te Sultan Alparslan'ın ordusuna 10 bin yerel Müslüman gönüllü askerle Mervanî ordusu olarak katıldılar. 1230'da ise Yassıçemen'de Alaeddin Keykubad'a 5 bin askerle, Ayyubî ordusunun yarısı olarak katıldılar. Sultan Alparslan'ın 50-80 bin askerlik bir ordusu, Sultan Alaeddin Keykubad'ın ise 70-80 bin askerlik bir ordusu vardı (Turan, 2004, s. 55; Cahen, 2000, s. 81). Kürt birlikleri her iki savaşta toplam ordunun sırasıyla ve yaklaşık olarak 1/5 - 1/10'ini oluştuyordu. Bu askerlerin, Kürtlerin dışında da çok etnikli Müslüman gruplardan oluştuğunu göz önünde bulundurursak, bu yüzdelerin değişen oranlarda düşeceği söylenebilir. Bu rakamlar, göçebe yaşam tarzına sahip bir halkın asker çıkarma kabiliyetinin yüksekliğine rağmen, 11. ve 13. yüzyıllarda güneydoğu Anadolu'daki sivil Kürt nüfusunun hâlâ oldukça zayıf olduğunu göstermektedir. Yine de Cahen'in belirttiği gibi, Orta Çağlar boyunca, Türkler, Kürtler ile diğer Müslüman ve gayrimüslim Orta Doğu halklarıyla çok iyi geçinmişler (Cahen, 2000, s. 104), onları göz ardı edip, küstürme yolunu tutmamışlardır.

Malazgirt Savaşı esnasında bugünkü Anadolu'nun Güney-doğusunda Kürt nüfusu seyrek ise de, ilerleyen yüzyıllarda bunu takviye etmiş, ilave olarak Orta Anadolu'ya doğru da yayılma gösterebilmiştir. Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak yapılan bazı akademik çalışmalarda, Orta Anadolu'da, günümüz Aksaray il sınırlarında 1463 yılına tarihlenen "*Kürtler Köyü*" adını taşıyan eski bir Kürt köyü bulunmaktadır. O dönemde Orta Anadolu'da başka bir Kürt yerleşimi bulunmazken, günümüzde aynı bölgedeki Kürt nüfusu bir milyonu aşmaktadır. İlgili kaynaklara göre bu nüfus, son beş yüz yıl boyunca gerçekleşen Kürt göçleri sonucu oluşmuştur (Duran, 2015, s. 40-41). Aynı kaynak, Orta Anadolu'da "*Kürtler Köyü*" adıyla birkaç başka Kürt köyünün de takip eden yıllarda ya da on yıllarda ortaya çıktığını rapor etmektedir. Bu ilk Kürt köyleri, resmî kurumlar tarafından etnik bir adla belirtilme ihtiyacı hissedilmiştir. Çünkü bu tarihten önce Orta Anadolu'da başka Kürt nüfus ve yerleşimi yoktu. Benzer durum daha önce Oğuz Türkleri için söz konusu olmuştu. 11. ile 16. yüzyıllar arasında Anadolu'ya yerleşen Türk topluluklarının oluşturdukları köyler de yine etnik bir adlandırmayla ya doğrudan "*oğuz*" kelimesinden türetilme isimlerle ya da oğuz boylarından birinin adıyla anılmış ve kayıtlara geçmiştir. Dolayısıyla benzer durum 16. yüzyıldan sonra özellikle orta Anadolu'da Kürtler için geçerli olmuştur (Sümer, 1999, s. 427).

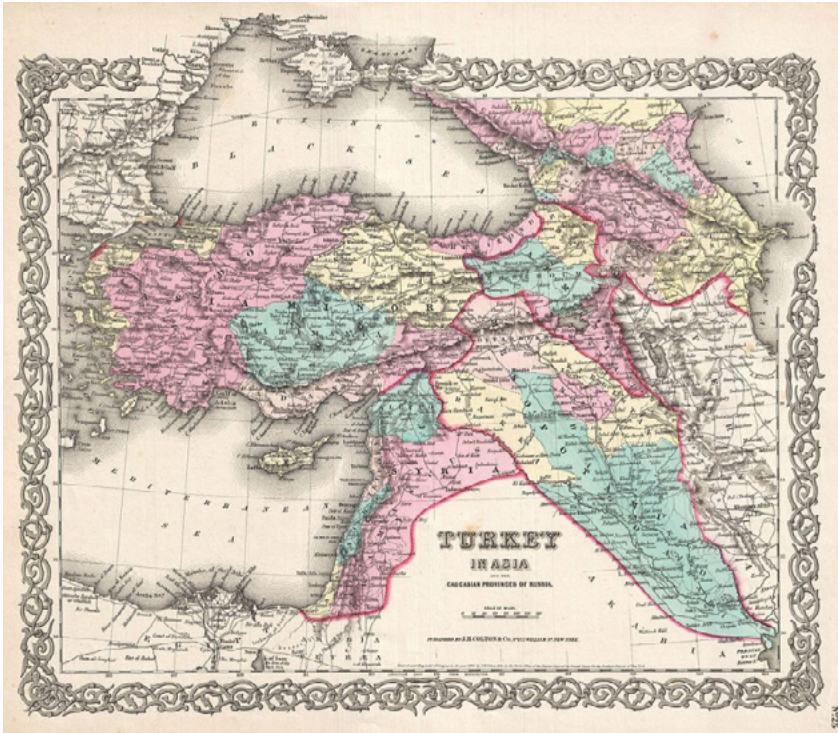
Üçüncü Aşama: Şii Safevi Devleti'nin İran'da Kuruluşu

1501 yılında Şah İsmail, İran'ın kuzeyinde yer alan Erdebil merkezli bir Şii devleti kurdu. Bu siyasi gelişim, önemli ölçüde farklı bir süreçti ve bölgedeki tüm sosyal yapıları dramatik şekilde etkiledi. Daha önce belirtildiği gibi, Kürt nüfusu 16. yüzyıla kadar, Sünni Osmanlı Anadolu'su ile Şii Safevi İran'ı arasında yaşanan büyük çatışmaların ardından, doğu ve orta Anadolu'ya göç etti (Alakom, 2007). İran'daki Kürt nüfusunun büyük bir kısmı Sünni olduğundan, çoğunluğu İran'dan veya İran sınırından sırasıyla Doğu, Güney-doğu ve Orta Anadolu'ya göç ettiler. Bölgedeki hemen hemen tüm Sünni Kürt nüfusu, bu süreçte siyasi olarak Osmanlı tarafını tercih etti (Akyol, 2006, s. 40, 41). Şah İsmail'in devletine katılmak için Anadolu'dan İran'a göç eden önemli sayıda Alevi Türk boyu bulunurken, Erdelan Kürtleri gibi sınırlı sayıda Sünni Kürt boyu Şah İsmail'in yönetimine katıldı. Nihayet Şah Abbas döneminde, İran'da 85 emirlik vardı ve bunlardan yalnızca 17'si Kürtlere ve Lurlar'a ait iken; 8'i Çağataylara, 12'si Kızılbaşlara ve 48'i Türklere aitti (Sümer, 1992, s. 108, 133, 156). Tüm bu veriler, Kürtlerin Safevi oluşumundaki katılımı ve rolü hakkında net bir fikir vermektedir. Öte yandan çoğu Kürt aşiret ve topluluk, Osmanlı tarafına göç etti ve bunlara katıldı. Bu göç ve katılımlar ilerleyen yıllar ve on yıllar, hatta yüzyıllar süresince devam ettikçe Kürt nüfusu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk nüfusunu baskılayan ve

nihayet geride bırakan bir etki yapmıştır (Akyol, 2006, s. 40; İnalçık, 1997, s. 65-70).

Kürt nüfusunun Anadolu'ya yayılmasıyla ilgili en dikkat çekici bilgiler, Kürt antropolojisi ve Kürt tarihi üzerine yaşayan en büyük "otoritelerden" biri olarak kabul edilen Martin Von Bruinessen (2018) tarafından, *Agha, Shaigh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan* adlı ünlü çalışmasında verilmiştir. Bruinessen, Kürt nüfusunun tarih boyunca yayılmasıyla ilgili üç önemli noktayı açıklamaktadır.

İlk olarak, ona göre, Doğu Anadolu'daki şehirlerin nüfusunun büyük bir kısmı 17. yüzyıla kadar "Kürt olmayan" nüfustan oluşuyordu. İkinci olarak, Kürtler tarafından bugün Kürdistan olarak bilinen kırsal bölgelere dair bir husus ortaya koymaktadır. Bruinessen'a göre, son üç yüzyıla kadar, Doğu Anadolu, çoğunlukla Ermeniler tarafından domine edilen bir bölge olarak, Ermeni Ovası olarak biliniyordu ve Kürtler bu bölgede "son birkaç yüzyıldır" yaşamaktadırlar. Üçüncü olarak, Türkiye'deki bazı şehir ve kasabalarla ilgili bir hususu belirten Bruinessen, Diyarbakır, Bitlis, Hakkari, Çıldır (Kars bölgesi), Van ve Van Gölü havzası, Hasankeyf ve Muş gibi şehirlerdeki demografik yapıyı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu şehirlerde ve çevrelerinde Hristiyan Ermeniler, Keldaniler, Nasturiler, Süryaniler gibi Kürt olmayan halkların "çoğunlukta" olduğunu ifade etmektedir. Sonuç olarak Kürtler, Doğu Anadolu'ya son bin yıl içinde tedricen göç etmiş ve sadece son üç yüzyıldır bu bölgelerde nüfusun çoğunluğunu oluşturmuşlardır (Bruinessen, 2018, s. 26, 36, 89, 108, 149, 172-73, 218-21, 247).

Harita 4. Osmanlı İmparatorluğu'nda "Kürdistan" (1847-1867). https://ku.wikipedia.org/wiki/Eyaleta_Kurdistan%C3%AA

Dördüncü Aşama: Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yerleştirme Politikası

Adları aşağıda özel olarak zikredilecek olan bazı güvenilir demografi kaynaklarına göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya kısmında, yani günümüz Türkiye'sindeki Anadolu bölgesinde dikkate değer bir Hristiyan veya Ermeni nüfusu bulunmaktaydı. Örneğin, bu kaynaklardan birisi 1844 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya kısmında 10 milyon 785 bin Türk ve Türkmen, 1 milyon Kürt ve 2 milyon Ermeni nüfusu bulunduğunu belirtmiştir (Elibol, 2007, s. 153). Bu rakamlara Suriye, Irak ve Lübnan'a yerleşen Kürt ve Ermeni nüfusu da dahildir. Eğer bu gruplar hariç tutulursa, sayılar sırasıyla yaklaşık 700 bin ve 1 milyon 300 bin civarına düşecektir. Bu rakamların başka bir yorumu ise, Kürt nüfusunun Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki nüfusunun yüzde 10'dan daha azını, Ermeni nüfusunun ise yaklaşık yüzde 20'sini oluşturduğudur. Bir diğer kaynak ise 1914 yılında Anadolu'da, yani günümüz Türkiye'sinde 2 milyon 391 bin 562 gayrimüslim nüfus olduğunu ortaya koymaktadır (Çelik, 1999, s. 108). Bunun çoğunluğunun, özellikle 1915'teki tehcire kadar, Osmanlı İmparatorluğu'na ait Ermeni kökenli nüfus olduğu söylenebilir. Ayrıca, Anadolu'nun doğusuna gidildikçe hem Kürt hem de Ermeni nüfusunun arttığı bilinmektedir. Karpas (2003, s. 93) da doğu Anadolu'daki Erzurum, Van ve Diyarbakır illeri için çeşitli kaynaklardan alıntı yaparak benzer rakamlar vermektedir. Ona göre, bu üç vilayette 1879'da 442.500 Türk, 848 bin Kürt, 200 bin Kızılbaş ve 649 bin Hristiyan nüfusu bulunmaktaydı. Kızılbaşların hemen

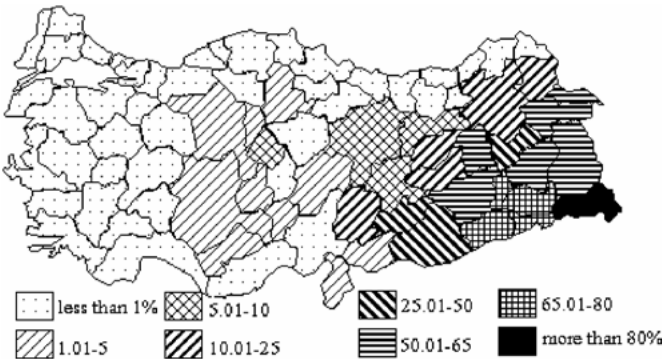
tamamının Türk olduğu kabul edilirse, Türk nüfus kabaca 650 bine yaklaşacaktır.

Çağatay (2002)'a göre, 1912 yılına kadar, Türkiye de (Anadolu ve Trakya), geniş çok etnikli Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Müslümanlar (Türkler, Kürtler ve diğerleri) ile Hristiyanlar (Yunanlar, Ermeniler, Süryaniler ve nüfusun %20'sini oluşturan diğer gruplar) Türkiye'de birlikte yaşıyordu. Ancak on beş yıl sonra, 1927'de, ülke genelindeki Hristiyan nüfus %2,64'e kadar düşmüştü. Bu durum, doğu Anadolu'da yerleşik olan Kürtler, Ermeniler ve diğer gayrimüslimlerin nüfus oranlarıyla ilgili şu üç noktayı ortaya koyuyor: Birinci olarak, 1915'te uygulanan tehcir, Ermeni Osmanlı nüfusunun doğu Anadolu'dan uzaklaştırılmasına ve bu bölgenin büyük şehir nüfusunun, eğitimli bireylerinin ve sosyal sermayesinin kaybına yol açmıştır. İkinci olarak, bu yoksullaşma, doğu Anadolu'nun kalkınma imkânlarının minimize edilmesine neden olmuştur. Üçüncü olarak, Ermenilerin terk ettiği yerleşim alanları genellikle hem yerleşik hem de göçebe Kürt nüfusu tarafından doldurulmuştur ve bunun sonucu olarak, Kürt nüfusu bölgedeki en büyük etnik grup haline gelmiştir. Bu koşullar altında, Kürt nüfusu geri kalmış bir etnik grup olarak ortada kalmış ve bu durum, Cumhuriyet'in kurulmasının ardından Anadolu'da etnik bir soruna yol açmıştır. Nitekim bölgede yapılan araştırmalar, doğu ve güneydoğu Anadolu'daki Kürtlerin gelir seviyeleri arttıkça, Kürtçü, ayrılıkçı veya etnik milliyetçi politikalara olan desteğin azaldığını göstermektedir (Yeğen vd., 2016, s. 108-109; Ergil, 2008, s. 52).

Birinci Dünya Savaşı devam ederken, 4 Mayıs 1916'da Osmanlı Hükümeti İçişleri Bakanlığı, Doğu Anadolu'dan Orta ve Batı Anadolu'ya Fransız, İtalyan ve Rus işgalleri nedeniyle kaçan mültecilerle ilgili bir genelge yayımladı. Bu genelgeye göre, hükümet yerel valilere şu talimatları vermektedir: "Doğu Anadolu'dan gelen Kürt mültecilerini, Ağa, Şeyh ve Mollalarından ayrı olarak Orta Anadolu'ya yerleştirin ve Kürt mültecilerin yerel Türk nüfusunun %5'ini geçmemesine özen gösterin" (Sarı, 2011, s. 107; DüNDAR, 2011, s. 137-154). İttihat ve Terakki yönetimi belli ki, Osmanlı'nın yaptığı hatayı yapmak istemiyor, tabir yerindeyse sütten ağzı yanmış, yoğurdu üfleyerek yiyordu.

Beşinci Aşama: Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Yaşanan Ermeni Tehciri

Anadolu'daki en kalabalık nüfus, 11. yüzyıldaki büyük Türk göçünden önce Ermeniler, Asurlular, Yunanlılar ve Yahudilere aitti. Türklerin Anadolu'yu işgalinin ardından, Yunan nüfusu, bugün Batı Anadolu Yarımadası, Trakya ve Yunanistan olan Bizans topraklarına geri çekildi. Ancak, Anadolu'nun diğer etno-dinsel grupları, özellikle Ermeniler, Anadolu'da yaşamaya devam ettiler. Yapılan birçok araştırma, 19. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da yaklaşık 1 milyon 300 bin Ermeni'nin yaşadığını ortaya koymuştur (Timur, 2000, s. 100). Ermeniler, bu dönemde çoğunlukla Anadolu'nun şehir merkezlerinde yaşarken, kırsal alanlarda daha çok diğer etno-dinsel gruplar yerleşmişti. Bu gruplar arasında, kısaca Asuriler olarak adlandırılan Nestoriler, Keldaniler gibi gruplar ve göçebe ya da yerleşik yaşam tarzına sahip Kürtler bulunuyordu. Örneğin, Van şehir merkezi çoğunlukla Ermeni gruplarıyla meskun iken, Diyarbakır, Müslüman nüfus tarafından şenlendirilmişti. Ermenilerin Doğu Anadolu'dan Suriye'ye sürülmesinin ardından, bu yerleşim yerleri, Doğu Anadolu'nun kırsal bölgelerinden gelen Kürtlerle doldurulmuştur (Üngör, 2016, s. 199, 203; Kaiser, 2013, s. 27-28, 40, 198-199). Ermeni halkının göçü, kırsal Kürt nüfusunun ve göçebe Kürt aşiretlerinin, köylerden ve diğer kırsal alanlardan gelerek terk edilen şehir ve kasaba merkezlerinde yerleşmelerine olanak sağlamış; göçebe yaşam tarzından yerleşik hayata geçişlerinin önünü açmış, nihayet Kuzey Irak ve Kuzey-batı İran'dan yüz yıl içerisinde sırasıyla Doğu, Güney-doğu ve Orta Anadolu'ya doğru göç etmelerini mümkün kılmıştır.

Harita 5. 1965 Nüfus Sayımına Göre Kürt Nüfusun Farklı Bölgeler İtibariyle Değişen Yoğunluğu (Mutlu, 1996).

Altıncı Aşama: 20. Yüzyılda Orta Doğu'daki Otokratik Rejimler Nedeniyle Devletler Arası Göç

Orta Doğu ülkeleri, otokratik ve otoriter siyasi yönetimleriyle tanınır. Dünyadaki hemen tüm devletler, halklarının daha yaşanabilir ekonomik koşullar ve kendilerini ifade etme talepleri ile devletlerin siyasi ve ideolojik istikrarı koruma arzusu arasında çeşitli gerilimler yaşamaktadır. Orta Doğu ülkeleri, halklarıyla en belirgin gerilimleri yaşayan devletler arasında yer almıştır.

İran, Orta Doğu ülkesi olarak zaten otokratik bir devlet geleneğine sahipti ve 1979'daki İslam Devrimi sonrasında yönetim başka bir otokratik sisteme dönüşmüştü. Devrim sonrası tüm devrim yaşayan devletler gibi İran'da da devrimden sonra halkın önemli bir kısmı devlete ait kurumların dışında bırakılmıştır. Bu dışlanma nedeniyle, 1980-1991 yılları arasında yaklaşık 1.5 milyon İranlı Türkiye'ye göç etmiş ve Türkiye'de geçici sığınma hakkı elde etmiştir. Bu dönemde, Türk hükümeti, İranlıların ülkeye girmelerini ve kalmalarını resmi izin olmaksızın kabul eden geçici bir politika benimsemiştir. Türkiye, İranlı mültecilerin üçüncü bir ülkeye yerleşmelerini teşvik edecek bir politika izlemeye özen gösterse de bir kısmı Türkiye'de kalmaya devam etmiş ve zamanla vatandaşlık almışlardır (Myers, 2017). Şüphesiz ki, bunların bir kısmı Kürt mültecilerdi. Bu kişiler, zaten kültürel, dini ve tarihi bağlarının olduğu Türkiye'de kalmayı tercih etmişlerdir.

Bir diğer Kürt göç dalgası, Orta Doğu'daki otokratik rejimlere sahip bir başka ülkeden, Irak'tan gelmiştir. 1988'deki Halepçe bombalamaları sırasında, yaklaşık 70 bin Kuzey Iraklı Kürt, sınırın diğer tarafından Türkiye tarafına kaçmış ve kargaşanın sonunda çoğu göçmen, Türk hükümetinden vatandaşlık alarak Türkiye'de kalmayı seçmiştir (Myers, 2017).^{1*}

Bu tür göçler, bireysel, ailevi veya küçük grup deneyimlerine dayalı olarak neredeyse kesintisiz bir şekilde on yıllardır devam etmektedir.

Yedinci Aşama: Türkiye Cumhuriyeti'nin İskân Politikaları

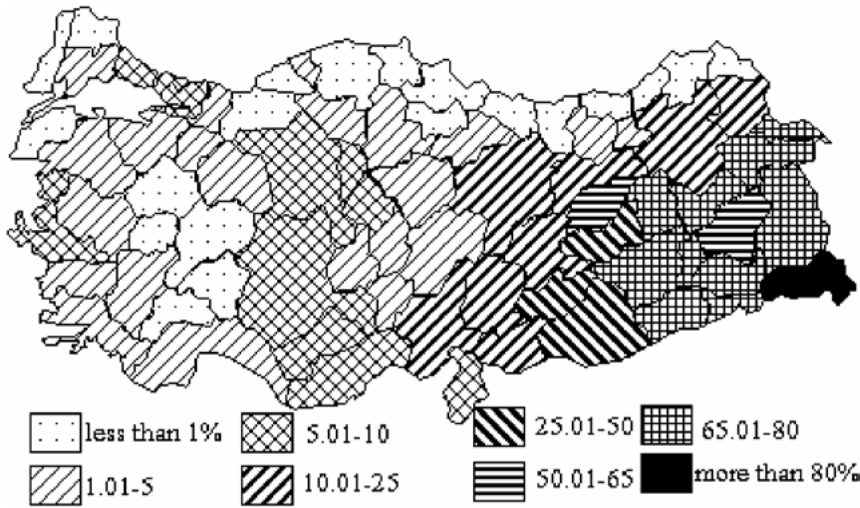
Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında, diğer tüm imparatorlukların son yüzyıllarında olduğu gibi, İmparatorluğun merkezine büyük bir göç akışı yaşanmıştır. Osmanlılar, bu nüfus akışını uygun bir şekilde yönetebilmek için birtakım kanuni düzenlemeler yapmışlardır. Aynı durum yeni Türk devletinde de devam etmiştir. Bu bağlamda önemli bir kanun 1934 yılında kabul edilmiştir. Bu kanun, Anadolu coğrafyasını göçmenlerin kültürel bağlılıklarına göre üç bölgeye ayırmayı öngörüyordu. Birinci bölge, Türk kültürünü zaten benimsemiş olanlar için ayrılmıştı, ikinci bölge, Türk kültürünü benimsemeleri gerekenler için ayrılmıştı ve son bölge ise sağlık, ekonomik, kültürel, politik, askeri ve güvenlik nedenleriyle herhangi bir yerleşime kapalıydı. Ayrıca 1939'da başka bir önemli kanun çıkarılmış ve Türk göçmenlerinin, Kürt nüfusunun yoğun olduğu bölgelere Türk kimliğini yayma amacıyla, Türkiye'nin doğusunda belirli stratejik bölgelere yerleştirilmeleri planlanmıştır (Çağaptay, 2002).

Yeni Türk ulus-devletinin başlangıcında, birçok Kürt aşireti Orta ve Batı Anadolu'daki çeşitli köylere yerleşti. Bunlardan bazıları, İran'dan 1930 yılında toplamda 405 aileyle Anadolu'ya göç eden ve Kürtleşmiş bir Türk kabilesi olan Halikanlı boyu, Aydın'a (125 aile), Edirne'ye (154 aile), Kırklareli'ye (26 aile) ve Tekirdağ'a (100 aile) yerleştirilmişti. Tokat'a yerleşen Bazıklı boyu da bunlara dahildi. 1923 ile 1938 yılları arasında yerleştirilen Türk, Kürt ve Arap kabilelerinin toplam sayısı ve nüfusu sırasıyla 44 kabile ve 51.397 kişi; 48 kabile ve 90.899 kişi; 6 kabile ve 25.760 kişi olarak belirlenmiştir (Sarı, 2011). Takdir edileceği üzere, bu veriler küçük birer örnek hükmündedir. Bunlardan başka kayıta olan ve kayda girmeyen daha birçok göç ve iskân olayı söz konusudur. Bütün bu iskân hadiseleri özellikle son yüz yılda Kürt nüfusun ülke sathına yayılmasıyla sonuçlanmıştır.

Sekizinci Aşama: 1984'ten Günümüze PKK Sebepli Kırsaldan Şehirlere ve Doğudan Batıya Gerçekleşen Göçler

Kürt göçü, nüfus artışı, ekonomik, sosyal ve güvenlikle ilgili koşullar nedeniyle yüzyıllardır Doğu Anadolu'dan Türkiye'nin batı bölgelerine doğru artarak devam etmektedir. Bu göç, son yüzyılda çok daha ölçülebilir hale gelmiştir. 1965 ile 1993 yılları arasında Türkiye'nin tüm bölgelerinde Kürt nüfusunun oranı sürekli olarak artmıştır. Bu 28 yıl içinde, Kürt nüfusu batıda yüzde 0.9'dan yüzde 4'e; güneyde yüzde 5'ten yüzde 11'e; Orta Anadolu'da yüzde 4'ten yüzde 6'ya; kuzeyde yüzde 0.5'ten yüzde 2'ye ve doğu bölgelerinde ise yüzde 48'den yüzde 60'a yükselmiştir (Sirkeci, 2000, s. 156; Aytaç ve Sarı, 2021). Verilere bakıldığında, 20. yüzyıl öncesinde, ülkenin doğu bölgesi dışında Türkiye'de Kürt nüfusunun oranının yüzde 1'i geçmediği rahatlıkla söylenebilir. Türkiye'deki Kürt nüfusunun artan oranlarını izlerken, bazı araştırmacılar örneğin Amerika'da yaşayan İranlı Kürtçü yazar Izady (1992, s. 119), elli yıl içinde Kürt nüfusunun Türkiye'de Türk nüfusunu geçeceğini öngörebilmiştir. Ne var ki başka bazı araştırmacılar bu görüşe katılmamaktadır çünkü onlara göre batıda yaşayan Kürtlerin çoğu kimliklerini dönüştürmekte ve Türk nüfusuyla evlilik yapmaktadırlar (Kirişçi ve Winrow, 1997, s. 140).

^{1*} Bu makalenin sorumlu yazarı, 1990'lı yılların başlarında İstanbul Üniversitesi'nde öğrenci olduğu dönemde onlardan ikisiyle tanışmıştır. Onlar, Türkiye'deki ikinci nesil Kürtlerdi ve akıcı bir şekilde Türkçe konuşuyorlardı.

Harita 6. 1990 Yılında Kürt Nüfusun Bölgelere Göre Değişen Yoğunluğu (Mutlu, 1996).

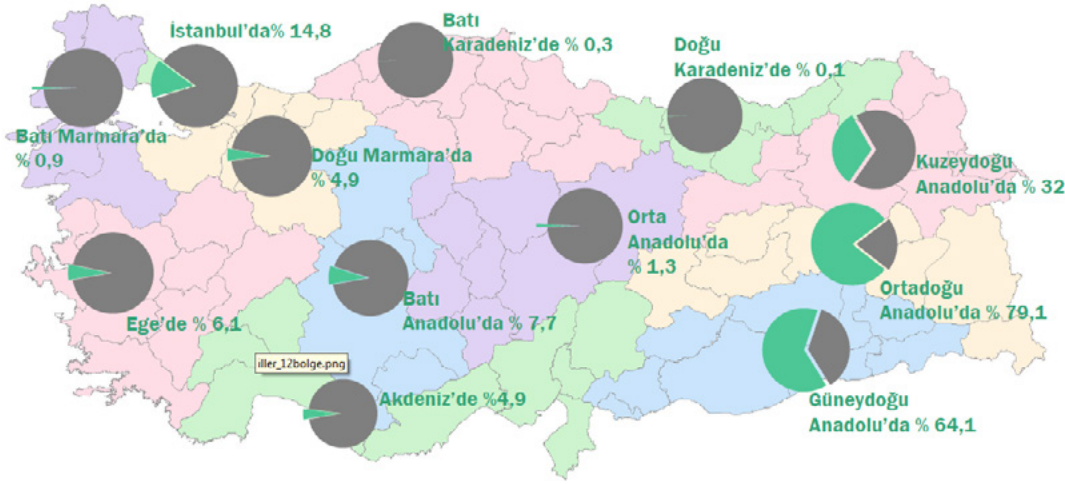
PKK terörü, Türk hükümetlerinin güvenlik politikaları ve silahlı çatışmalar nedeniyle, 1984'ten bugüne kadar Türkiye'de büyük bir iç göç dalgasının yaşandığı söylenebilir. Bu büyük göç, 1980'lerde başlamış, her yıl artarak 1990'larda zirveye ulaşmıştır. Literatürde, ne kadar köyün boşaltıldığına dair farklı rakamlar bulunmaktadır. Natali (2009, s. 165), 1800 köyün terk edildiğini ve 3 milyon kişinin Doğu Anadolu'nun kırsal bölgelerinden şehir merkezlerine göç etmek zorunda kaldığını iddia etmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 1995 yılında bu yerleşim yerlerinin sayısını 2.253 olarak belirlemiştir (Kirişçi-Winrow, 1997, s. 135). Bruneau (2018, s. 219) ise bu süreçte güvenlik güçleri tarafından 3.500 köyün boşaltıldığını öne sürmüştür. En güvenilir rakam muhtemelen Sirkeci (2000) tarafından verilmiştir. Sirkeci, çoğunluğu Kürt olan 400 bin kişinin, bölgeden Türkiye'nin doğusuna ama özellikle batı şehir merkezlerine göç ettiğini rapor etmektedir. Bu süreçlerin bir sonucu olarak, batı Türkiye'deki Kürtlerin şehirli nüfus oranı (yaklaşık yüzde 85), Türklerin şehirli nüfus oranından (yaklaşık yüzde 75) daha yüksek hale gelmiştir. Kentlerdeki Kürt nüfus, biri Kürtçü ideolojinin cazibesine kapılma, diğeri kültürel entegrasyonu içeren iki keskin süreci birlikte yaşamış ve hala da yaşamaktadır.

Tablo 1. Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'nun Etno-Demografik Yapısı (BİLGESAM, 2012).

Etnisite	Birinci Bölge (12 Şehir)		İkinci Bölge (7 Şehir)		Doğu ve Güneydoğu Anadolu, 19 Şehirdeki Toplam Nüfus ve Yüzdeleri	
	Ağrı – Batman – Bingöl – Bitlis – Diyarbakır – Hakkari – Mardin – Muş – Siirt – Şırnak – Tunceli – Van		Adıyaman – Elazığ – Erzurum – G. Antep – K. Maraş – Malatya – Ş. Urfa			
	Nüfus	Yüzde	Nüfus	Yüzde	Nüfus	Yüzde
Kürtler	4.987.068	80.49	2.191.819	32.62	7.178.887	55.59
Türkler	243.037	3.92	3.701.857	55.10	3.944.894	30.55
Zazalar	550.018	8.87	319.065	4.75	869.083	6.73
Araplar	372.117	6.00	488.353	7.27	860.470	6.64
Diğerleri	42.971	0.69	16.252	0.24	59.227	0.45
Toplam	6.195.211	100.00	6.717.350	100.00	12.912.561	100.00

Tablo 1, Kürtler, Türkler, Zazalar ve Araplar olmak üzere dört etnik grup kategorisinde, Doğu ve Güneydoğu Türkiye'deki etnik grupların yüzdelerini ve demografik yapıların dağılımını göstermektedir. Tablo 1'den açıkça görülmektedir ki, Doğu Türkiye'de 19 şehir bulunmaktadır ve bunlardan 12'sinde (Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli, Van) Kürt nüfusu baskın iken, 7'sinde (Adıyaman, Elazığ, Erzurum, Gaziantep, Kahramanmaraş, Malatya, Şanlıurfa) ise Türk nüfusu baskındır. Bölgedeki 19 şehrin etnik dağılımı toplamda yüzde 55 Kürt, yüzde 30 Türk, yüzde 6 Arap ve yüzde 6 Zaza şeklindedir.

Başka bir araştırmaya göre ise, Kürt nüfusunun yoğun olduğu Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Batman, Diyarbakır, Hakkari, Kars, Mardin, Şanlıurfa, Şırnak, Tunceli ve Van olmak üzere 12 şehirde, 1918 kişi ile yapılan bir anketin sonuçlarına göre, Kürt nüfusu yüzde 73, Zaza nüfusu yüzde 12.8, Türk nüfusu yüzde 8.9 ve Arap nüfusu yüzde 4.6'dır (Yeğen vd., 2016, s. 85).

Harita 7. 2010 Yılı İtibariyle Kürt Nüfusun Bölgelere Göre Dağılımı (Konda, 2011).

Dokuzuncu Aşama: Günümüz Türkiye'sinde Hızlı Kentleşme ve Kürt Nüfusun Yayılması

Türkiye'nin nüfusu, 1950'lerden 1980'lerin ikinci yarısına kadar hızlı bir şekilde artmıştır. Bu artışın doğal hali kırsalda gerçekleşmiş ve kentlere göç etmiştir. Kentlere göç, özellikle o dönemde bireylerin ve ailelerin siyasi, sosyal ve ekonomik nedenlerle hızla kentlere yönelmesiyle gerçekleşmiştir. Göç alan bölgeler başta İstanbul olmak üzere, Batı Marmara, Ege ve Batı Anadolu'dur. Göç veren bölgeler ise Karadeniz, İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun kırsal ve kentsel alanlarıdır (Kepenek ve Yentürk, 2009, s. 477).

1950 yılından itibaren Türkiye'de hızla gelişen kentleşme süreci, kırsal alandaki itici faktörler ve şehirlerin çekim gücüyle hız kazanmış ve kentsel nüfus önemli bir artış göstermiştir. 1950'de kent nüfusunun ülke nüfusu içindeki oranı % 19 ila 25 iken, bu oran 1960'ta %31,9, 1970'te % 36'ya, 1980'de ise %43,9'a, 1990'da ise % 56'ya yükselmiştir. Kırdan kente göçlerin etkisiyle kentsel nüfus, 1985'te kırsal nüfusu geçerek %53'e çıkmış ve 2000 yılı itibarıyla %65'e ulaşmıştır (Işık, 2005, s. 59; İçduygu ve Sirkeci, 1999: 250).

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki kırsal yerleşmelerde hane başına düşen arazi miktarının büyük olmasına karşın sulama imkânlarının sınırlı kalması, yeni tarım tekniklerine kapalı olunması, girdilerinin yüksek olması gibi durumlar, tarımsal verimi ve üretimi düşürmekte ve tarımdaki maliyeti artırmaktadır. Bu da kırsal kesimlerde yaşayan bireylerin sosyal ve ekonomik durumunu etkilemekte dolayısıyla batıda gelişen kentlere göçü kitlesel bir şekilde artırmaktadır (Gürbüz ve Karabulut, 2008: 58). Bu nedenle Türkiye'de başta İstanbul olmak üzere, İzmir, Ankara, Antalya, Bursa, Mersin gibi büyük illere ve Marmara, Ege ve Akdeniz gibi kıyı şeridi batı bölgelerine en fazla göç veren bölgelerden ikisi Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri olmuştur.

Tablo 2. 1935 Yılından 2003 Yılına Kadar Türkiye'de Kürt Nüfusun Türkler ve Diğerlerine Kıyasla Değişimi (Koç vd., 2008, s. 449).

	1935	1965	1990	1992	1993	1998	2003
Türkler	89.2	90.1	-	85.8	82.7	83.2	82.6
Kürtler	9.2	7.6	12.6	12.4	13.0	14.4	14.5
Diğerleri	1.6	2.3	-	1.8	4.3	2.4	2.9

Tablo 2'de de gösterildiği gibi, Kürt nüfus oranı 1935 yılındaki yüzde 9.2'den, 2003 yılında yüzde 14.5'e çıkmıştır. Bu artış, hem Kürtlerin ağırlıklı olarak kırsal bölgelerde yaşamaları dolayısıyla ortalama doğum oranındaki artışın (bu iki tarih arasında Kürtler için ortalama yüzde 3.3, Türkiye'nin ulusal ortalaması için ise yüzde 2.4, Türkler için daha da düşük olduğu kesindir) hem de Türkiye'deki genel iyileşmeye bağlı olarak Kürt nüfusunun ölüm oranlarının düşmesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Koç vd., 2008, s. 449).

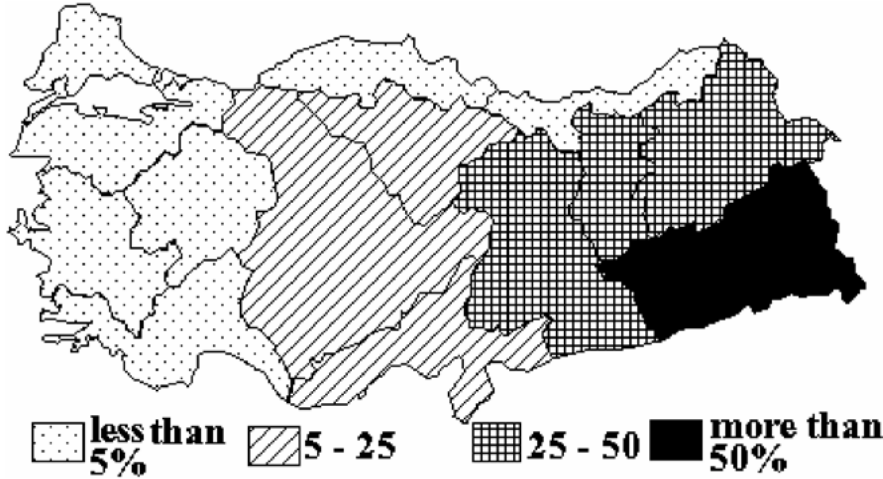
Koç ve arkadaşlarının aynı çalışmada tespit ettikleri üzere, "1965 yılında, Kürtçe konuşan nüfus batı illerinde nüfusun yüzde 1'inden daha azını, güney illerinde ise yüzde 5'ini oluşturuyordu. 2003 yılına gelindiğinde, Kürt nüfusun payı sırasıyla bu iki bölgede yüzde 6.2 ve yüzde 9.5'e ulaşmıştır" (2008, s. 450).

Mutlu'nun (1996, s. 526-540) verdiği bilgilere göre, büyük metropol merkezlerinde Kürt nüfusun oranları 1965 ile 1990 yılları arasında şu şekilde artmıştır: Ankara'da yüzde 3.84'ten yüzde 6.74'e, İstanbul'da yüzde 2.77'den yüzde 8.16'ya ve İzmir'de ise yüzde 1.04'ten yüzde 6.91'e yükselmiştir.

Tablo 3. 1965-1990 Yılları Arasında Türkiye’de Bölgelere Göre Kürt Nüfusu (Mutlu, 1996).

	1965		1990	
	Nüfus	Yüzde	Nüfus	Yüzde
Marmara	72.65	1.24	810.13	6.09
Ege	15.77	0.36	296.99	3.93
Akdeniz	190.22	4.98	726.55	8.95
İç Anadolu	262.64	4.13	579.38	5.53
Karadeniz	28.72	0.51	37.88	0.50
Doğu Anadolu	1,192.73	38.87	2,230.29	41.96
Güney-doğu Anadolu	1,192.73	64.24	2,365.04	64.98
Toplam	3,132.39	9.98	7,046.25	12.60

Tablo 3’te gösterildiği gibi, Türkiye’deki Kürt nüfusu 1965 yılında yaklaşık 3 milyon iken, 1990 yılında 7 milyona çıkmış ve Türkiye toplam nüfusunun yüzde 9.98’inden yüzde 12.60’ına yükselmiştir. Her iki rakam da Türkiye’deki Kürt nüfusunun iki yıl arasında, yani 25 yıl içinde yüzde 124.94 oranında arttığını, oysa ülkenin Kürt olmayan nüfusunun ise yüzde 73.02 oranında arttığını göstermektedir. Kentli Kürt nüfustaki artış ise çok sebepli göçlere bağlı olarak bunun da üzerindedir.

Harita 8. 1993 Yılında Bölgelere Göre Kürt Nüfusun Değişen Yoğunluğu (Sirkeci, 2000).

Tartışma: Genetik (Biyolojik), İdeolojik ve Kültürel Yayılmanın Bileşke Sonuçları

Bin yıl önce, Anadolu’da Kürtler, sırasıyla Yunanlılar, Ermeniler, Asurlular, Türkler, Yahudiler, Persler, Zazalar ve Araplardan sonra dokuzuncu sırada yer alan en küçük etnik grup olarak tanımlanıyordu (Eröz, 1983, s. 17-63; Şeker, 2005, s. 113-114). Önemli bir kaynağa göre, Türkler Anadolu’ya göç ettiğinde, Türklerin karşılaştığı, şehirlerde yerleşik olan en kalabalık etnik gruplar sırasıyla Yunanlılar, Ermeniler, Asurlular ve Yahudilerdi (Cahen, 2000). Ancak günümüzde Kürtler hem Anadolu şehirlerinde hem de kırsal alanlarda ikinci en kalabalık etnik grup olmuştur. Bu durum, coğrafyaların ne kadar hızlı bir şekilde dolduğunu göstermektedir. Bir diğer nokta ise, halkların kimliklerini hızlı bir şekilde değiştirmeleri ve diğer gruplarla kaynaşmalarıdır; çünkü coğrafyalar tamamen boşalmış ve ardından tekrar dolmuş değildir. Boşalma ve dolmanın yanı sıra, bunlarla belki de at başı gerçekleşen başka bir süreç sosyal uyum, kültürleşme veya doğrudan asimilasyondur. Birçok araştırmanın (Özdemir, 2014; Eröz, 1983; Eröz, 2015; Aşar, 2007; Gökalp, 1992) sunduğu dolaylı bilgilere istinaden denebilir ki, özellikle Osmanlı yüzyılları (coğrafi, siyasi, ideolojik ve kültürel şartların da yardımıyla) Doğu ve Güney-doğu Anadolu’da Türkleşmeden çok Kürtleşmeye hizmet etmiştir.

Benzer şekilde, son bin yıl içinde, Anadolu’nun en eski ya da eski halkları olma anlamında büyük bir değişim yaşanmıştır. Önceki binyılda, yani Milattan sonraki ilk milenyumda Anadolu’nun en eski halkları Asurlular, Ermeniler, Zazalar, Yunanlılar, Yahudiler, Persler, Araplar ve son olarak antik bakiyeleri ve yeni göçmenleriyle Türklerdi. Ancak son binyılda, bugün hâlâ var olan en eski halklar Türkler, Araplar, Zazalar ve Kürtlerdir.

Son yüzyılda, Kürtlerin Doğu Anadolu’da yoğunlaşmalarını sağlayan ve burada çoğunluğu oluşturmalarına imkân tanıyan en önemli olay, 1915’te Ermenilerin bölgeden sürülmesiydi (Kieser, 2013, s. 272, 277-8, 283, 303). Söz konusu sonucun Kürtlere fayda sağlamış olması, bu sonucun nedeninin aynı aktörle ilişkili olabileceğini göstermektedir.

(Öksüz-Köse, 2015, s. 113, 268, 272). Bu sürgün, Anadolu’da demografik, ekonomik ve siyasi olarak temel bir değişiklik yaratmıştır. Demografik durum iki açıdan önemli ölçüde değişmiştir. İlk olarak, Ermenilerin sürgünü, Kürtlerin bu yerleşim yerlerini doldurmasına olanak tanımıştır. Bu süreç sırayla gerçekleşmiştir. Kırsal alandaki Kürtler kasabalara, ilçelere ve şehir merkezlerine yerleşmiş; göçebe Kürtler boş kalan kırsal alanları doldurmuş ve nihayetinde İran tarafında göçebe olarak yaşayan Kürtler, Türkiye tarafına geçerek göçebe yaşam tarzlarını sürdürmek için boş alanlar bulmuşlardır. Ermeni Tehcirini takip eden bu zincirleme hadiseler, Anadolu platosunda Kürt nüfusunun diğer üç ülkeye (İran, Irak, Suriye) kıyasla daha da artmasına neden olmuştur.

Sonuç

Kürtler, Beluçlar, Peştunlar ve Berberiler gibi Orta Doğu’nun göçebe ve/veya yarı göçebe halklarındandır. Bununla birlikte, coğrafi ve stratejik konumları nedeniyle, günümüzde uluslararası ilişkilerde en önde gelen etnik gruplardan biridir. Kürtlerin kökeninin İran olduğu konusunda hiç şüphe yoktur. Ancak bugün, daha çok İran dışında yaşayan bir halktır. Tarihte gerçek bir devlet kurmamış olmaları, geçmişlerini incelemeyi zorlaştırmaktadır. Bu gerçeklikten doğan bir diğer durum ise, homojen bir dilin, istikrarlı bir edebiyatın ve tutarlı bir kültürün zayıflığıdır.

Kürtler, üç kıtanın birleşim noktasında yaşamaları nedeniyle, Orta Doğu’daki diğer göçebe halklarla karşılaştırıldığında daha geniş bir alana yayılmak zorunda kalmışlardır. Bugün Kürt nüfusunun yaklaşık % 25’i, tarihsel vatanları olan İran’dadır. Geriye kalan % 75’lik nüfus ise, tarihsel anavatanlarının dışında Türkiye, Irak ve Suriye gibi komşu ülkelerde dağılmış bir tür tarihsel diaspora durumdadırlar. Dolayısıyla, Kürt topluluklarının İran’ın uzak bölgelerindeki tarihinin çok daha yeni olduğu rahatlıkla söylenebilir. Benzer şekilde, İran’a daha yakın bölgelere yaklaşıldıkça, o alanlarda Kürtlerin yerleşim sürelerinin nispeten daha uzun olacağına da hükmedilebilir.

Ancak, bin yıl önce Anadolu’da Kürt nüfusu ya yoktu ya da Kürtlük sosyal yapısıyla uyumlu, dağlık alanlarda göçebe kültürü yaşayan farklı halklar vardı. Orta Asya’dan İran üzerinden Anadolu’ya büyük bir göç gerçekleştiren Oğuz Türkleri, Kürt nüfusunu önlerinde süpürerek ve onlarla karışarak bazı Kürtleri İran’dan Anadolu’ya getirdiler. Son 500 yıl içinde ise bu durum önemli ölçüde değişti ve İran’dan gelen Kürt aşiretleri, kısa bir süre içinde, zaten yaşam tarzı ve kültürü itibarıyla benzer dağlık bölge kültür ve yaşam tarzını yaşayagelen halkları asimile ederek, adına “kültürel yayılma” dediğimiz süreçle nüfuslarını artırdılar. Muhtemelen 16. yüzyıla kadar Kürt nüfusunun yaklaşık %50 ila %60’ı İran’da, %40 ila %50’si ise Anadolu, Irak ve Suriye’de yaşıyordu. Osmanlı padişahı I. Sultan Selim dönemine kadar Kürt nüfusunun çoğunluğu İran ve Irak’ta, daha az bir kısmı ise Anadolu ve Suriye’de yaşıyordu. Ancak, İran’da Şii Safevi Devleti’nin kurulması ve I. Sultan Selim’in Şii karşıtı sert İran politikasının, Sünni Kürtlerin Anadolu’ya geçmesine yol açması ve bu mezhepçi-siyasi yapıya karşı yapılan sert askeri müdahale, Anadolu’daki Kürt halkının mevcut dağılımının başlıca belirleyeni olmuştur.

Denebilir ki, özellikle 16. yüzyılın başlarından Türkiye Cumhuriyeti’nin bölgede güçlenmesine kadar Osmanlı yüzyılları Doğu Anadolu’da Kürtleşmeye hizmet etmiştir. İran Şiiliğine karşı geliştirilen Sünnici Osmanlı alternatif siyaseti zemininde gelişme bulan uygun Kürtleşme şartları, özelde hususiyetle Türkmen göçebelerin dışlanması, aşağılanması, ötekileştirilmesi ama buna karşı İran Şiiliğine karşı bir politik kart oluşturmaya sebebiyle Kürt göçebelerin askerlikten ve çeşitli vergilerden muaf tutulmaları yoluyla el üstünde tutulmaları, son beş yüz yılda onlarca Türkmen aşiretinin bölgede Kürtleşmesine yol açmıştır. Osmanlı’nın dil konusunda son derece kozmopolit bir politika benimsemesi hatta dini ve eğitim hayatında Türkçe yerine Arapça ve Farsça’ya kıymet vermesi de bu Kürtleşmede bir dereceye kadar önemli bir rol oynamıştır.

Kürt nüfusunun Anadolu’daki yoğunlaşma sürecinin üçüncü etkili unsuru, bölgeden Ermenilerin uzaklaştırılmasıyla ilgilidir. Bu süreç iki aşamada işlemiştir. İlk aşamada güçlü bir psikolojik faktör oluşmuştur. Bu kapsamda süreç Osmanlı’nın Balkanlar’daki Hristiyan tebaasının karşısında geri çekilmesiyle başlamıştır. Bu süreçte, Osmanlı Hristiyanlarının Osmanlı İmparatorluğu’na karşı gösterdiği direniş, Türk yöneticiler arasında Hristiyanlara karşı sağlıksız bir yaklaşım yaratmıştır. Benzer şekilde, Balkanlar’daki Hristiyan halkların, çeteler ve resmi kurumlar aracılığıyla Müslüman halkları zorla göç ettirmesi, Osmanlı Türkleri nezdinde Hristiyanların marjinalleşmesine yol açmıştır. Balkanlar’daki bu süreçler, Anadolu’daki Hristiyanların siyasi durumunu doğrudan etkilemiştir. Bu değişen bakış açısının en büyük muhatabı, tahmin edilebileceği gibi, Hristiyanlar, ancak özellikle de Gregoryen Hristiyanlar olmuştur. Çünkü Gregoryen Hristiyanlarının, Osmanlıların tarihsel düşmanları olan Ruslarla ilişkilerinin diğer Hristiyan gruplarına göre çok daha yakın ve güçlü olduğuna inanılıyordu. Özellikle 19. yüzyıldaki Osmanlı-Rus savaşları sırasında, Ruslar, Ermenileri açıkça Osmanlılara karşı kışkırtmaya başlamışlardır. Bu yüzyıldaki beş savaşta, Ruslar Doğu Anadolu’ya gelmiş ve her geri çekilişlerinde bazı Ermeni gruplarını Kafkasya bölgesine geri gitmeye ikna etmişlerdir. Bu nüfusun daha sonra modern Ermenistan’ı oluşturduğu bilinmektedir. Son olarak, İttihat ve Terakki’nin 1915’te Doğu Anadolu’dan Ermenileri sürmesi, bu bölgesel “etnik arındırma” sürecini sonlandırmıştır. Bu aşamadan sonra, Kürtler, Doğu Anadolu’da kesin

bir demografik çoğunluğa ve üstünlüğe sahip olmuştur. Bu gerçek, farklı bir açıdan bakınca, Kürtlerin Anadolu'nun yerli veya otokton halkı olmadığını da anlatan gerçektir.

Sonuç olarak Kürtler Anadolu yarımadasına etnik veya biyolojik olarak son bin yılda sızmaya başlamış ama ilerleyen yüzyıllarda üç koldan ilerlemişlerdir. Bunlardan ilki belirtilen etnik/biyolojik göçlerdir. İkincisi kültürel ve üçüncüsü de ideolojik ilerleştirendir. Bin yıl önceki etnik-biyolojik Kürt göçmenler zamanla ve ilerledikçe kendileri gibi dağ kültürünü yaşayan, hatta belli ölçüde Farsça'nın benzer diyalektlerini konuşan aynı veya çok yakın kültürden insanlarla karşılaşmış ve bunlarla kurumsal siyasi yapılar olan imparatorlukların "ötekisi" ideolojisi gölgesinde yaşam süren dağlı göçebe aşiretlerle kolayca eklenmiş ve birleşmişlerdir. Fiili Kürt göçlerine kültürel faktörler ve ideolojik tutumlar destek vererek üç koldan, biri Anadolu'nun dışından, ikisi içinden üç süreç, son beş yüz yılda Doğu Anadolu'nun fiili demografik yapısını büyük oranda değiştirmiştir. Kürtler milenyumun başında İran'dan çıkıp çevreye yayılmaya ve Anadolu'ya sızmaya başlamışlar ve son beş yüz yılda Doğu Anadolu'nun bir etnik unsuru, son üç yüz yılda kırsal bölgelerin ve son yüz yılda da bu bölgedeki şehirlerin hakim demografik yapısını oluşturmaya başlamışlardır. Yani Kürtler, en azından bu isimle kadim bir Anadolu halkını değil, hikayesi son bin yılda başlayıp biten İranlı bir halkın "üç koldan" Anadolu'ya yayıldığı, burada çoğu Asyatik olan kadim başka Anadolu halklarını Kürtleştirdiği ve nihayet kendisinin de diğerlerinin içinde Anadolu'lulaştığı her anlamda çok katmanlı bir halkı temsil ederler.

KAYNAKLAR

- AKYOL, M. (2006). *Kürt sorununu yeniden düşünmek*. İstanbul: Doğan Kitap.
- ALAKOM, R. (2007). *Orta Anadolu kürtleri*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- ALPTEKİN, M. Y. (2017a). Nation state and reconciliation of ethnic conflicts: Kurdish question in Turkey. *AGP Humanities and Social Sciences Conferences*, 26-29 Ocak 2017, (14-21), Barselona/İspanya.
- ALPTEKİN, M. Y. (2017b). Nation state and ethnic challenges on the contemporary world: analytic suggestions for Turkey, *International Social Sciences and Humanities Conference*. Humboldt University, 18-21 Mayıs 2017, (163-170), Berlin/Almanya.
- ALPTEKİN, M. Y. (2009). Toplumsal Ortak Kaderin Siyasi Tezahürü Olarak Ulus-Devlet veya Küresel Bir Siyasi Proje Olarak Etnik Devlet: Ortadoğu Kürt Siyasetinin Toplumsal Analizi. *Stratejik Öngörü*, (13), (91-112).
- ATTAR, A. R. Ş. (2008). *Kürtler bölgesel ve bölgedışı güçler*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- AVŞAR, A. (2007). Kürtleşen Avşarlar/Ardahan. *Avşarelli Dergisi*, (1), (38-40).
- AYTAÇ, Ö., SARI, M. (2021). Terör nedeniyle yaşanan göç olgusu ve yarattığı sorunlar: Mardin örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (2), 1017-1028. doi: 10.18069/firatsbed.744107
- BEG, M. E. Z. [1937] (2018). *Kürtler ve Kürdistan tarihi*. (V. İnce, vd., Çev.) İstanbul: Nubihar Yayınları.
- BENEDIKTER, T. (2016). *Modern özerklik sistemleri*. (Ü. Kaya, Çev.). Ankara: Nika Yayınları.
- BİLGESAM, (2012). *Kurds and societal perceptions in Turkey*. (M. S. Bilgiç ve S. Akyürek, Hz.) (Kurumsal Rapor), İstanbul.
- BOIS, T., MINORSKY, V. vd. (2009). Kurds, Kurdistan. (P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel and W.P. Heinrichs, Ed.), *Encyclopaedia of Islam* içinde, Brill.
- BRUINSEN, M. V. (2018). *Agha, shaigh and state the social and political structures of Kurdistan*. (B. Yalkut, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- BRUNEAU, M. (2018). *Küçük Asya'dan Türkiye'ye azınlıklar, etnik-milli homojenleştirme, diasporalar*. (A. Güneş, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- CAHEN, C. (2000). *Osmanlılardan önce Anadolu*. (E. Üyepazarcı, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ÇAĞAPTAY, S. (2002). Reconfiguring the Turkish Nation in the 1930s. *Nationalism and Ethnic Politics*, 8(2), 67-82. doi: 10.1080/13537110208428662
- ÇAĞAPTAY, S. (2009). *Türkiye'de İslam, laiklik ve milliyetçilik Türk kimdir?*. (Ö. Bircan, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CENGİZ, S. (2006). *Kürk Aşiretleri, Gelenekleri ve Hanedanlıkları (Şerefname Analizi)*. Erişim Tarihi: 28.09.2018, <https://docplayer.biz.tr/38960166-Kurt-asiretleri-gelenekleri-ve-hanedanliklari.html>
- ÇELİK, G. (1999). Osmanlı Devleti'nin nüfus ve iskân politikası. *Divan*, 1, 49-110.
- ÇETİN, S. (2013). *Yakut el-Hamevi'nin Mu'cemü'l-Buldan adlı eserinde Kürtler*. (Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- DURAN, H. (2015). *Between Turkishness and Kurdishness: social cohesion of central Anatolian Kurds*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Şehir Üniversitesi, İstanbul.
- DÜNDAR, F. (2001). İttihat ve Terakki'nin Müslümanları *iskan politikası*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ELİBOL, N. (2007). Population issue and research on demography in the Ottoman Empire. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 135-160.

ERGİL, D. (2008). *Doğu sorunu teşhisler tespitler*. İstanbul: Akademi Kültür Sanat Yayıncılık.

ERÖZ, M. (1983). *Hristiyanlaşan Türkler*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

ERÖZ, M. (2015). *Doğu Anadolu'nun Türklüğü*. Ankara: Ötüken Neşriyat AŞ.

GÖKALP, Z. (1992). *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*. (Ş. Beysanoğlu, Hz.) İstanbul: Sosyal Yayınlar.

GÜNAY, Ü., GÜNGÖR, H. (1997). *Başlangıçtan günümüze Türklerin dini tarihi*. İstanbul: Ocak Yayıncılık.

GÜRBÜZ, M., KARABULUT, M. (2008). Kırsal göçler ile sosyo-ekonomik özellikler arasındaki ilişkilerin analizi, *Türk Coğrafya Dergisi*, 50, 37-60. Doi: 10.17211/tcd.40740

Harita-2: En kalabalık bölgelerin haritası Kaynakta belirtilmiştir: "Aşağıdaki haritalar, aksi belirtilmedikçe ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) tarafından üretilmiştir." - Perry-Castañeda kütüphane harita koleksiyonu, Teksas Üniversitesi Austin, https://maps.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/kurdish_lands_92.jpg, Perry-Castañeda Kütüphane Harita Koleksiyonu, Teksas Üniversitesi Austin, Public Domain, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=1656189>

Harita-4: Osmanlı döneminde Kürdistan eyaletini gösteren harita, (Erişim: 03. 07. 2024), https://ku.wikipedia.org/wiki/Eyalet_Kurdistan%C3%AA

HENNERBICHLER, F. (2012). The origin of Kurds. *Advances in Anthropology*, 2(2), 64-79.

IŞIK, Ş. (2005). Türkiye'de kentleşme ve kentleşme modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 14(1-2), 57-71.

IZADY, M. (1992). *A concise handbook: the Kurds*. Washington DC-Londra: Taylor and Francis.

İBN HALDUN, (1982). *Mukaddime*, S. Uludağ (Çev.), İstanbul: Dergâh Yayınları.

İÇDUYGU, A., SİRKECİ, İ. (1999). Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde göç hareketleri. (O. Baydar, Ed.), *75 Yılda Köylerden Şehirlere* içinde: (s. 249-268), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

İNALCIK, H. (1997). Doğu Anadolu tarihine toplu bir bakış. *Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu Bildirisi*, Van Valiliği ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

JABAR, F. A.; DAWOD, H. (2013). *Aşiretler ve iktidar Ortadoğu'da etnisite ve milliyetçilik*. (Ö. Ögünç, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

JWAIDEH, W. (2016). *Kürt milliyetçiliğinin tarihi kökenleri ve gelişimi*. (İ. Çekem ve A. Duman, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

KARATAY, O. (2005). *Etnik tutumun tarihsel kökleri ve Türk kimliğinin geleceği*. Stratejik Rapor No: 10, İstanbul: TASAM Yayınları.

KARPAT, K. H. (2003). *Osmanlı nüfusu (1830-1914) demografik ve sosyal özellikleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

KAISER, H. L. (2013). *İskalanmış barış Doğu Vilayetleri'nde misyonerlik, etnik kimlik ve devlet 1839-1938*. (A. Dirim, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

KEPENEK, Y., YENTÜRK, N. (2009). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

KİRİŞÇİ, K., WINROW G. M. (1997). *Kürt sorunu kökeni ve gelişimi*. (A. Fethi, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

KOÇ, İ. vd., (2008). Demographic differentials and demographic integration of Turkish and Kurdish population in Turkey. *Population Research and Policy Review*, 27, 447-457. doi: 10.1007/S11113-008-9072-Y

KONDA (2011), *Biz kimiz'10 Kürt meselesinde algı ve beklentiler*. İletişim Yayınları, İstanbul.

LEVINE, R. A. (2004). Assimilating immigrants why America can and France cannot. Occasional Paper, *RAND-Initiated Research*, www.rand.org, Açık Erişim, 02/06/2011.

LINDHOLM, C. (2004). *İslami Ortadoğu tarihsel antropoloji*. (B. Şafak, Çev.) Ankara: İmge Yayınevi.

MANSIZ, N. (2015). *İbnü'l-Esir'in el-Kamil Fi't-tarih adlı eserine göre Kürtler ve yaşadıkları bölgeler*. (Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.

McDOWALL, D. (2004). *Modern Kürt tarihi*. (N. Domaniç, Çev.) İstanbul: Doruk Yayınları.

MELIKOF, I. (1999). *Hacı Bektaş efsaneden gerçeğe*. (T. Alptekin, Çev.) İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.

MEMİŞ, E. (2005). *İlkçağda Türkler*. Konya: Çizgi Yayınevi.

MINORSKY, V. (1992). *Kürtler (Kurds)*. İstanbul: Koral Yayınevi.

MINORSKY, V.; BOIS, T. vd. (2004). Kürtler&Kürdistan, *İslam Ansiklopedisi*. (K. Fıratlı, Çev.) İstanbul: Doz Yayınevi.

MUTLU, S. (1996). Ethnic Kurds in Turkey: a demographic study. *International Journal Middle East Studies*, 28, 517-541. doi: 10.1017/S0020743800063819

- MYERS, C. (2017). *Refugee flows through Turkey: 1980 to 2017*. <https://www.turkheritage.org/en/publications/issue-briefs/refugee-flows-through-turkey-1980-to-2017-4421>. Erişim Tarihi: 08.28.2018.
- NATALI, D. (2009). *Kürtler ve devlet Irak, Türkiye ve İran'da ulusal kimliğin gelişmesi*. (İ. Bingöl, Çev.) İstanbul: Avesta Yayınları.
- NIKİTİN, B. (1994). *Kürtler sosyolojik ve tarihi inceleme*. (H. Demirhan ve C. Süreyya, Çev.) İstanbul: Deng Yayınları.
- ÖKSÜZ, H., KÖSE İ. (2015). *ABD yüksek komiseri Amiral Bristol'un rapor ve savaş günlüklerinde Ermeni meselesi (1919-1927)*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.
- ÖZDEMİR, A. R. (2014). *Kayıp Türkler: etnik coğrafya bakımından Kürtleşen Türkmen aşiretleri*. Ankara: Kripto Yayınları.
- SARI, M. (2011). Atatürk döneminin iskan politikasında iç iskana yönelik çalışmalar. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(14), 87-113.
- SİRKEÇİ, İ. (2000). Exploring the Kurdish population in the Turkish context. *Genus*, 56(1-2), 149-175. doi: 10.2307/29788634
- SOMERSAN, S. (2004). *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- SÖNMEZ, İ. (2019). *Ulusların kendi kaderini tayin hakkı*. (Doktora Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- SÜMER, F. (1992). *Safevi Devletinin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SÜMER, F. (1999). *Oğuzlar*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- ŞEKER, M. (2005). *Anadolu'da birarada yaşama tecrübesi Türkiye Selçukluları ve Osmanlılar'da Müslim-Gayr-i Müslim ilişkileri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- ŞEKER, M. (2006). *Anadolu'nun türkleşmesi ve kültürel hayatı*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- TİMUR, T. (2000). *1915 ve sonrası Türkler ve Ermeniler*. Ankara: İmge Yayınevi.
- TURAN, O. (2004). *Selçuklular zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- UMAR, B. (1999). *İlkçağda Türkiye halkı*. İstanbul: İnkilâp Kitabevi.
- URFALI, M. (1987). *Chronicle (952-1136)*. (H. D. Andreasyan, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- UYGUN, O. (2007). *Federal devlet -temel ilkeler, kurumlar ve uygulamalar*. İstanbul: On İki Levha Yayınevi.
- ÜNGÖR, U. Ü. (2016). *Modern Türkiye'nin inşası Doğu Anadolu'da ulus, devlet ve şiddet (1913-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- YEĞEN, M. vd. (2016). *Kürtler ne istiyor Kürdistan'da etnik kimlik, dindarlık, sınıf ve seçimler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- YILDIZ, K. (2007). *The Kurds in Iraq past, present and future*. London: Pluto Press.
- Zagros Mountains, http://www.eecrg.uib.no/projects/AGS_BotanyExp/Iran/Iran.htm
- ZURCHER, E. J. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine bir ulusun inşası Jön Türk mirası*. (L. Yalçın, Çev.) Ankara: Akılçelen Kitabevi.

Summary

The Kurds are one of the most historically widespread ethnic groups in the Middle East, and today they predominantly live within the borders of four countries: Iran, Iraq, Syria, and Turkey. Although this ethnic community does not possess a state officially recognized by the modern international system, it has a large population and exhibits remarkable dynamism in the political sphere. As such, the Kurdish people stand out as one of the most politically active and debated stateless ethnic groups in the world. In this context, the historical expansion of the Kurdish population can be examined along three main axes: genetic (biological) diffusion, cultural diffusion, and ideological diffusion.

The first stage, genetic or biological diffusion, encompasses the migration movements of the earliest human communities that formed the roots of today's Kurdish population, particularly from the Zagros Mountains in northwestern Iran toward the west and northwest. This historical migration process intensified especially during the spread of Islam in the Middle East and the collapse of the Sasanian Empire. Therefore, this diffusion represents not only a physical relocation but also a large-scale demographic movement triggered by the political and religious transformations of the period.

The second form of diffusion, cultural diffusion, refers to the process of cultural interaction that occurred between the Kurds and the communities with whom they came into contact or migrated alongside. Nomadic communities in mountainous regions, in particular, integrated easily with other tribes that had similar lifestyles, which facilitated cultural integration. During this process, biological diffusion and cultural interaction progressed in parallel and interconnected, contributing to a more flexible and heterogeneous Kurdish identity.

The third and more distinctive form of diffusion, ideological diffusion, can be explained through the development

of a sense of “otherness” among tribal populations in mountainous areas in opposition to the centralized and settled state structures such as the Sasanian and Byzantine Empires. These communities positioned themselves in contrast to these powerful state entities and united around a shared identity as “the other,” forming a collective ideological affiliation. This ideological unity was shaped not by ethnic homogeneity but rather by common historical experiences and similar socio-political conditions.

Over time, these three forms of diffusion—biological, cultural, and ideological—complemented each other to give rise to a more comprehensive social structure. Nomadic and mountainous communities, although not necessarily of the same ethnic origin, came together under this identity through shared historical processes, contributing to the formation of Kurdish identity. In this respect, Kurdish identity carries a historically eclectic character rather than representing a purely ethnic structure.

The Kurds are one of the last major Muslim communities in the Middle East to transition to a sedentary lifestyle. According to the literature, the ancestral homeland of the Kurds is the Zagros Mountains in northwestern Iran, where some nomadic Kurdish tribes still live today. As a natural consequence of their nomadic lifestyle, the Kurdish population spread easily from the center to the periphery.

This study analyzes the nine phases of Kurdish migration over the last millennium, from the Zagros Mountains to surrounding regions and Central Anatolia. Based on literature review, the study evaluates, discusses, and concludes the findings through the lenses of history, sociology, and demography. The nine chronological stages are as follows:

1. The Arab conquest of Iran,
2. The Mongol factor and mass Turkish migration from Central Asia to Iran and Anatolia,
3. The establishment of the Shiite Safavid Empire in Iran,
4. The Ottoman Empire’s settlement policies for nomadic populations,
5. The Armenian deportations,
6. The settlement policies of the Turkish Republic,
7. Interstate migration due to autocratic regimes in the Middle East during the 20th century,
8. PKK terrorism since 1984,
9. Urbanization and the spread of Kurdish populations to cities in modern Turkey.

These stages have been identified and interpreted through a systematic evaluation of historical sources and academic literature. The findings reveal two fundamental facts. First, the migration of Kurds to Anatolia was systematic and historically driven by external factors; in other words, the Kurdish population settled in present-day Turkish territories as a result of migration movements originating from outside regions. Second, these migration processes involved not only spatial relocation but also a profound socio-political transformation. As Kurdish society transitioned from the Shiite religious structure of Iran to the secular state system of Turkey, it simultaneously underwent a deep cultural and social transformation, shifting from a nomadic lifestyle to a settled way of life.